

СТОРОНИ У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗЛОЧИНОМ

PARTICIPANTS OF JUDICIAL REALIZATION IN MATTERS ABOUT COMPENSATION OF HARM INFLICTED BY CRIME

Черевко С.П.,

суддя Малиновського районного суду м. Одеси

Наукова стаття присвячена дослідженню правового статусу сторін – позивача та відповідача у справах про відшкодування шкоди, завданої злочином, а також питанням процесуальної співучасті сторін у процесі розгляду цих справ. На підставі аналізу норм чинного цивільного процесуального та цивільного законодавства України, а також судової практики сформульовані висновки щодо правового статусу позивачів та відповідачів у справах про відшкодування шкоди, завданої злочином, а також особливості процесуальної співучасті у справах цієї категорії.

Ключові слова: цивільний процес, відшкодування шкоди, злочин, сторони процесу, процесуальна співучасть.

Научная статья посвящена исследованию правового статуса сторон – истца и ответчика по делам о возмещении вреда, причиненного преступлением, а также вопросам процессуального соучастия сторон в процессе рассмотрения этих дел. На основании анализа норм действующего гражданского процессуального и гражданского законодательства Украины, а также судебной практики сформулированы выводы относительно правового статуса истцов и ответчиков по делам о возмещении вреда, причиненного преступлением, а также особенности процессуального соучастия по делам этой категории.

Ключевые слова: гражданский процесс, возмещение вреда, преступление, стороны процесса, процессуальное соучастие.

The scientific article is devoted researching of legal status of parties – plaintiff and defendant in matters about the compensation of harm inflicted by a crime, and also to the questions of judicial participation of parties in the process of consideration of these businesses. On the basis of analysis of norms of current civil judicial and civil legislation of Ukraine, and also judicial practice the conclusions of relatively legal status of plaintiffs and defendants are set forth in matters about the compensation of harm inflicted by a crime, and also features of judicial participation in matters of this category.

Key words: civil procedure, compensation of harm, crime, participates of process, participation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Справи про відшкодування шкоди, завданої злочином, відносяться до однієї з найбільш складних та одночасно важливих категорій цивільних справ. Правильне, своєчасне вирішення таких справ сприяє не лише ефективному захисту осіб, які потерпіли від злочину, але й зміцненню авторитету правоохоронних органів та держави в очах всього суспільства.

Основні положення Конституції України [1], що конкретизуються у нормах галузевого законодавства, передбачають перелік прав людини, серед яких право на володіння, розпорядження, користування власністю і розпорядження результатами своєї творчої діяльності, право на житло тощо, які можуть бути порушені в результаті скоєння злочину.

Не завжди життєві обставини дозволяють потерпілим від злочину скористатися процедурою розгляду їх майнових претензій у порядку кримінального судочинства, і тоді їм доводиться захищати свої права в порядку цивільного судочинства. Відповідно до ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України [2] всі громадяни, іноземці, особи без громадянства, а також юридичні особи всіх форм власності мають право звернутися до суду за захистом свого порушеного, оспорюваного чи не визнаного права.

Аналіз судової практики свідчить про низку проблем, пов'язаних із правильним вирішенням окремих категорій спорів, зокрема, з відшкодуванням

шкоди, завданої злочином. Однією з них є правильне визначення кола учасників цивільного процесу в цих справах, що дозволяє своєчасно виявляти осіб, які повинні відшкодувати завдану шкоду, або мають право на відшкодування шкоди, тобто забезпечити своєчасний розгляд протягом розумного строку.

Не вдаючись до класифікації справ про відшкодування шкоди на окремі категорії, де коло учасників процесу може змінюватися, зазначимо, що можна говорити про найбільш типових учасників процесу та учасників, які повинні брати участь у розгляді справи залежно від специфіки окремого спору, що у свою чергу обумовлюється видом скоєного злочину.

Метою статті є визначення та аналіз правового статусу сторін – позивача та відповідача у справах про відшкодування шкоди, завданої злочином, а також особливостей процесуальної співучасті сторін у справах вказаної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження. Окремі питання відшкодування шкоди та шкоди, завданої злочином, були предметом досліджень таких відомих науковців, як М.М. Агарков, Д.В. Боброва, В.П. Грібанов, М.С. Малєїн, О.О. Красавчиков, Є.О. Харитонов, Б.Б. Черепакін та інші. Крім того, В.Ф. Плачковим було захищено дисертаційне дослідження за проблематикою відшкодування шкоди, завданої злочином. Питання статусу учасників цивільного процесу здебільшого досліджувалися на рівні

навчальної літератури, зокрема у відповідних курсах цивільного процесу таких авторів, як С.М. Абрамов, С.В. Васильєв, Ю.С. Червоний, М.Й. Штефан та інші. На дисертаційному рівні слід зазначити роботи Я.Я. Мельника, присвячені питанням обов'язків учасників цивільного процесу, та Ю.Д. Притики, пов'язані із розглядом теоретичних проблем захисту прав учасників цивільних правовідносин у третейському суді. Водночас процесуальні особливості розгляду справ про відшкодування шкоди окремо не досліджувались.

До осіб, які беруть участь у справі, згідно зі ст. 26 ЦПК, відносяться сторони, треті особи, представники сторін і третіх осіб. У справах наказного й окремого провадження особами, які беруть участь у справі, є заявники, інші зацікавлені особи, їх представники. У справах можуть також брати участь органи й особи, яким законом надане право захищати права, свободи й інтереси інших осіб. Вирішальну роль у визначенні правового становища учасника судочинства відіграє мета його участі, яка залежить від наявності або відсутності юридичного інтересу до справи. Під юридичним інтересом до справи (юридичною зацікавленістю у справі) розуміється заснований на законі очікуваний правовий результат, який повинен настати для зацікавленої особи у зв'язку з розглядом і вирішенням справи. За характером інтересу юридичні зацікавлені в розгляді справи особи поділяються на два види: 1) особи, які мають безпосередній інтерес щодо результату справи; 2) особи, які мають державний, суспільний або інший інтерес. У теорії цивільного процесу вважається, що в першому випадку мається на увазі матеріально-правова або особиста зацікавленість у завершенні справи, тому що ці особи захищають свої суб'єктивні права й інтереси. У результаті вирішення справи вони набувають матеріальні права, на них покладають матеріальні обов'язки або щодо них встановлюється існування юридичних фактів і юридичних станів матеріально-правового характеру. Водночас ці особи мають і процесуальний інтерес, тому що вони у своїх правових позиціях обґрунтовують необхідність прийняття рішення, яке задовольняє їх матеріальний інтерес згідно з вимогами закону [6, с. 210-211].

Інша група осіб, які не мають безпосереднього інтересу щодо результату справи, захищають у суді не свої, а державні, суспільні інтереси або вчиняють процесуальні дії в інтересах інших суб'єктів – на захист їх суб'єктивних прав та інтересів. Тому рішення у справі не впливає на їхні матеріальні права й охоронювані законом інтереси. Їхня зацікавленість є лише процесуально-правовою. До них відносяться Уповноважений Верховної Ради України із прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи [4].

Як слушно вказував І.О. Антонов, вимагати відшкодування збитку, заподіяного злочиним, тобто бути цивільними позивачами у кримінальній справі, мають право наступні особи:

1) за вчинення злочинів, що виразилися в крадіжці або іншому протиправному вилученні, зни-

щенні або ушкодженні майна, – власник майна або його законний володілець, оскільки його права захищаються на тих же підставах, що й права власника;

2) за вчинення злочинів, що виразилися в заподіяній шкоді здоров'ю або в посяганні на волю, честь і гідність особи, – особи, що зазнали майнової шкоди в результаті втрати доходів, витратків на лікування або іншого зменшення їх майна;

3) за вчинення злочинів, що спричинили смерть особи, яка була годувальником, – особи, які перебували на утриманні померлого, або ті, які не перебували на його утриманні, проте мали право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, яка народилася після його смерті, й особи, що фактично несли витрати на поховання [3, с. 17-21].

Аналогічно для цивільних справ про відшкодування шкоди, завданої злочиним, притаманна специфіка суб'єктного складу на боці позивачів.

Враховуючи особливості компенсації шкоди, завданої життю та здоров'ю фізичної особи, держава, АРК, територіальні громади, юридичні особи відповідно до ч. 2 ст. 1191 ЦК України мають право зворотної вимоги до фізичної особи, винної у вчиненні злочину, в розмірі коштів, витрачених на лікування особи, яка потерпіла від цього злочину.

Водночас особа, яка вчинила злочин, зобов'язана, відповідно до ч. 1 ст. 1206 ЦК України, відшкодувати витрати і закладу охорони здоров'я на лікування потерпілого від цього злочину, крім випадку заподіяння шкоди за перевищення меж необхідної оборони або у стані сильного душевного хвилювання, що виникло раптово внаслідок насильства або тяжкої образи з боку потерпілого.

При цьому якщо лікування проводилося закладом охорони здоров'я, що є в державній власності, у власності АРК або територіальної громади, кошти на відшкодування витрат на лікування, відповідно до ч. 3 ст. 1206 ЦК України, зараховуються до відповідного бюджету.

Однією з особливостей делікту з відшкодування шкоди фізичній особі, яка постраждала від злочину, є те, що з таким позовом може звернутися не будь-хто, а лише потерпілий від злочину або особа, яка має право діяти від його імені. Порядок визнання особи потерпілою встановлено кримінально-процесуальним законодавством. Пленум Верховного Суду України звертає увагу судів на те, що особа, якій злочиним заподіяно моральної, фізичної або майнової шкоди, набуває передбачених законом прав учасника процесу лише після визнання її потерпілою. Визнання особи потерпілою у справі або відмова у цьому мають бути процесуально оформлені постановою органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або ухвалою суду [7, с. 456].

Сторонами в цивільному процесі, зокрема у справах про відшкодування шкоди, завданої злочиним, є позивач – особа, на захист суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів якої порушується цивільна справа в суді та розпочинається цивільний процес, та відповідач – особа, яка за заявою позивача притягається до участі в розгляді справи,

яка потенційно може нести відповідальність за порушення чи оспорення його права й охоронюваного законом інтересу [8, с. 101]. Відповідно, у справах про відшкодування шкоди, завданої злочином, позивачами виступають особи, потерпілі від злочину, а відповідачами – злочинці або особи, які за законом зобов'язані відшкодувати шкоду. В останньому випадку такими можуть виступати законні представники – батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники. Крім того, обов'язок відшкодувати шкоду, завдану внаслідок злочину, можуть нести й певні юридичні особи, наприклад, страхові компанії.

С.В. Васильєв визначає наступних осіб, які можуть бути позивачами у справах про відшкодування шкоди, завданої злочином. Це власник речі, потерпілі, які через здійснення щодо них суспільно небезпечного діяння втратили працездатність, заробіток, понесли витрати на своє додаткове харчування, протезування, санаторно-курортне лікування тощо, особи, що мають право на відшкодування збитку у зв'язку із втратою годувальника, прокурор. Відповідачами виступає держава, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною [5, с. 156].

Важливою передумовою для участі у цивільному процесі є правоздатність та дієздатність фізичної або юридичної особи. Відповідно до ст. 28 ЦПК України здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи мають усі фізичні та юридичні особи. Відповідно до ст. 29 ЦПК України здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (цивільну процесуальну дієздатність) мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи. Неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають із відносин, в яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена. У випадку реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому ЦПК України, надано повну цивільну дієздатність.

Представляє науковий і практичний інтерес питання про правове становище співвідповідачів у деліктному судочинстві. Під час застосування норм цивільного права суд покладає обов'язок із відшкодування шкоди лише на винного, але й у цьому випадку всі заподіювачі шкоди повинні бути притягнуті до участі в розгляді справи як відповідачі. Питання про вину особи має матеріально-правовий характер, і вирішувати його неприпустимо без участі заподіювачів у справі. Вимога законності містить у собі правильне застосування норм матеріального і про-

цесуального права. Однак правильне застосування норм матеріального права можливе лише після встановлення фактичних обставин справи. Отже, перш ніж застосувати норму про солідарну відповідальність боржників (заподіювачів шкоди), суд повинен встановити, чи мав місце факт заподіяння шкоди, ким була заподіяна шкода, чи було заподіяння спільним. Встановити це можна, як правило, лише в тому випадку, якщо у процесі будуть брати участь усі заподіювачі шкоди, які, як відзначалося вище, є саме відповідачами. Співучасть необхідна, якщо предмет позову є загальне право або загальний обов'язок суб'єктів спірних правовідносин, і правильне вирішення питання про права й обов'язки може бути здійснене лише за умови, що в розгляді справи беруть участь усі співучасники [9, с. 118].

Солідарну відповідальність щодо відшкодування шкоди несуть особи, діяння яких були об'єднані спільним злочинним наміром, а заподіяна ними шкода стала наслідком їх спільних дій.

Під час вчинення злочину кількома особами вони несуть солідарну відповідальність за заподіяну шкоду за епізодами злочину, в яких встановлено їх спільну участь. Водночас є неприпустимим покладення солідарної відповідальності на осіб, яких хоча й притягнуто до кримінальної відповідальності в одній справі, але за самостійні злочини, не пов'язані спільним наміром, а так само на осіб, коли одних із них засуджено за корисливі злочини, наприклад за розкрадання, а інших – за халатність, незважаючи на те, що дії останніх об'єктивно сприяли першим у вчиненні злочину [10, с. 36].

У випадку заподіяння шкоди підприємству, установі, організації з вини кількох працівників або працівника та інших осіб, що не перебували у трудових відносинах із цим підприємством, установою, організацією, суд має право покласти на підсудного солідарну відповідальність, якщо буде встановлено, що шкоду заподіяно їх спільними умисними злочинними діями.

Як зазначено в п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6, особи, які спільно заподіяли шкоду, тобто заподіяли неподільної шкоди взаємопов'язаними, сукупними діями або діями з єдністю наміру, несуть солідарну відповідальність перед потерпілими.

Солідарне відшкодування шкоди створює більш гарантовані і сприятливі умови відшкодування шкоди потерпілому.

Солідарне відшкодування шкоди ставить в обов'язок особам, що завдали шкоду, відшкодувати її потерпілому в повному обсязі незалежно від того, скільки осіб і в якому ступені завдали шкоду потерпілому. Таким чином, потерпілому гарантується повне відшкодування завданої шкоди, оскільки він має можливість отримати від інших відповідачів ту частину відшкодування, що він не отримав від одного боржника. У свою чергу, виконання солідарного обов'язку одним із боржників у повному обсязі

зумовлює припинення правового зв'язку щодо відшкодування шкоди між боржниками та кредитором, а такий боржник набуває право регресної вимоги до кожного з інших солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на нього (ст. 1191 ЦК України). Відповідне правило про солідарне відшкодування щодо обов'язку інших боржників діє у випадку, якщо один із них не виконав свого обов'язку щодо сплати частки відшкодування шкоди тому з них, хто виконав такий обов'язок перед кредитором.

Відповідно до п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4 на осіб, які заподіяли моральної шкоди спільно (взаємопов'язаними, сукупними діями або діями з єдиним наміром) покладається солідарна відповідальність щодо її відшкодування. За заподіяння особі моральної шкоди обов'язок щодо її відшкодування покладається на винних осіб незалежно від того, чи була заподіяна потерпілому майнова шкода та чи відшкодована вона.

У ч. 2 ст. 1190 ЦК України зазначено, що за заявою потерпілого, суд може визначити відповідальність осіб, які спільно завдали шкоди, у частці відповідно до ступеня їхньої вини.

У такому випадку суд може визначити відповідальність кожного із заподіювачів шкоди на засадах часткової, а не солідарної відповідальності. Визначення відповідальності кількох осіб за принципом часткової відповідальності є правом, а не

обов'язком суду, тому в задоволенні такої заяви суд може відмовити потерпілому, якщо це буде порушувати його права. За застосування часткової відповідальності кожен підсудний відповідатиме у тій частці, яка відповідає обсягу його вини у заподіяній шкоді [10, с. 45].

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні **висновки**.

Коло учасників судового процесу у справах про відшкодування шкоди, завданої злочином, визначається з урахуванням конкретного складу певного злочину. Учасниками процесу є сторони – позивач та відповідач, якими у таких справах виступають фізичні або юридичні особи, яким заподіяна шкода в результаті вчинення злочину, та фізичні особи, які вчинили злочин.

Питання про процесуальну співучасть у цивільному процесі за вказаною категорією справ також залежить від того, скільки осіб брали участь у вчиненні злочину, яка шкода і ким із них заподіяна потерпілому. Встановлення матеріальними нормами правила про солідарну відповідальність заподіювачів шкоди, а також можливість визначення розміру компенсації завданої шкоди в частках відповідно до ступеня вини обумовлює обов'язкове притягнення до участі в розгляді справи всіх учасників скоєного злочину в якості співвідповідачів. Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням правового статусу інших учасників цивільного процесу у справах про відшкодування шкоди, завданої злочином, а також інші проблеми, пов'язані з їх участю в судовому провадженні, виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 42. – Ст. 492.
3. Антонов И.А. Процессуальная функция поддержания гражданского иска и защиты от него и ее развитие в ходе судебного производства по уголовным делам [текст] / И. Антонов // Арбитражный и гражданский процесс. – 2009. – № 3. – С. 17–21.
4. Васильев С.В. Деликтное судопроизводство. Судопроизводство о возмещении вреда [текст] : учеб. пособие. / С.В. Васильев. – Х. : Одиссей, 2006. – 448 с.
5. Васильев С.В. Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ [текст] : навч. посібник. – Х., 2012. – 480 с.
6. Гражданский процесс. Общая часть [текст] : учебник / под общ. ред. Т.А. Беловой – Минск : Амалфея, 2001. – 576 с.
7. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання [текст] : підручник / С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін. ; За заг. ред. С.С. Бичкової. – К., 2006. – 498 с.
8. Штефан М.И. Цивільне процесуальне право України. Академічний курс [текст] : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М.И. Штефан. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.
9. Шакарян М.С. Соучастие по советскому гражданскому процессуальному праву. Вопросы науки советского гражданского процессуального права [текст] // Вопросы науки советского гражданского процессуального права : труды ВЮЗИ. – М. : РИО ВЮЗИ, 1975. – Т. 38. – С. 103–123.
10. Щербак С.В. Вирок суду та його виконання в частині цивільного позову [текст] / С.В. Щербак // Юриспруденція: теорія і практика. – К., 2007. – № 9. – С. 36.